

УДК: 347.634.637

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.84.1.52>

УЧАСТЬ ОРГАНІВ ОПІКИ ТА ПІКЛУВАННЯ ПРИ ВИЗНАЧЕННІ МІСЦЯ ПРОЖИВАННЯ ДИТИНИ

Пархоменко В.О.,

адвокат,

здобувач вищої освіти третього освітньо-наукового рівня

Національного університету

водного господарства та природокористування

Пархоменко В.О. Участь органів опіки та піклування при визначенні місця проживання дитини.

У статті проаналізовано норми сімейного законодавства України щодо визначення місця проживання дитини у разі розірвання шлюбу. Метою дослідження є вивчення процесу прийняття рішень органами опіки та піклування, оцінка ефективності їх діяльності, що сприятиме забезпеченню найкращих інтересів дитини та рівних прав батьків.

Окрему увагу приділено визначенню ролі органів опіки та піклування у цьому процесі. Встановлено, що їх участь можлива у двох формах: 1) вирішення органом опіки та піклування спору про визначення місця проживання дитини; 2) надання письмового висновку органу опіки та піклування при розгляді справ судом про визначення місця проживання дитини. Доведено, що роль органів опіки та піклування у визначенні місця проживання дитини є значною, оскільки вони залучаються у випадку відсутності консенсусу між батьками щодо проживання малолітньої дитини.

Охарактеризовано процес прийняття рішення органами опіки та піклування. Виділено основні етапи у вирішенні питання про визначення місця проживання дитини за участі органів опіки та піклування: 1. Звернення до органів опіки та піклування батьків. 2. Проведення органами опіки та піклування бесіди з батьками та складання акту обстеження умов проживання дитини. 3. Прийняття рішення органами опіки та піклування відбувається на підставі аналізу умов та врахування думки дитини та формується у вигляді висновку. Важливими критеріями оцінки є ставлення батьків до виконання батьківських обов'язків, особиста прихильність дитини до кожного з батьків, стан здоров'я дитини та інші обставини, що мають істотне значення. Аналізуються основні засади, якими повинні керуватися органи опіки та піклування при визначенні місця проживання дитини, такі як забезпечення якнайкращих інтересів дитини та рівність прав батьків.

Особлива увага приділяється проблемним аспектам, що виникають під час прийняття рішень органами опіки та піклування, до яких віднесено встановлення дійсного психоемоційного стану дитини психологом, забезпечення явки дитини до суду або органу опіки і піклування за постійним довоєнним місцем проживання.

Ключові слова: органи опіки та піклування, місце проживання, дитина, сімейне законодавство.

Parkhomenko V.O. Participation of guardianship authorities in determining the child's place of residence.

The article analyzes the norms of family legislation of Ukraine regarding the determination of the child's place of residence in case of divorce. The purpose of the research is to study the process of decision-making by guardianship and guardianship bodies, to evaluate the effectiveness of their activities, which will contribute to ensuring the best interests of the child and equal rights of parents.

Particular attention is paid to determining the role of guardianship and care authorities in this process. It has been established that their participation is possible in two forms: 1) resolution by the body of guardianship and custody of the dispute on the determination of the child's place of residence; 2) provision of a written opinion of the body of guardianship and guardianship during the consideration of cases by the court on the determination of the child's place of residence. It has been proven that the role of guardianship and guardianship authorities in determining the place of residence of a child

is significant, as they are involved in the event of a lack of consensus between parents regarding the residence of a minor child.

The process of decision-making by guardianship and guardianship bodies is characterized. The main stages in solving the issue of determining the child's place of residence with the participation of the guardianship and guardianship authorities are highlighted: 1. Appeal to the parents' guardianship and guardianship authorities. 2. Conducting by guardianship and care authorities a conversation with the parents and drawing up a certificate of examination of the child's living conditions. 3. Decision-making by guardianship and guardianship bodies is based on the analysis of conditions and consideration of the child's opinion and is formed in the form of a conclusion. Important evaluation criteria are the parents' attitude towards the fulfillment of parental duties, the child's personal attachment to each parent, the child's health and other circumstances of significant importance. The main principles that guardianship and guardianship authorities should be guided by when determining a child's place of residence are analyzed, such as ensuring the best interests of the child and equal rights of parents.

Special attention is paid to problematic aspects that arise during decision-making by guardianship and guardianship bodies, which include the establishment of the child's true psycho-emotional state by a psychologist, ensuring the child's appearance in court or the guardianship body and custody at a permanent pre-war place of residence.

Key words: bodies of guardianship and guardianship, place of residence, child, family law.

Постановка проблеми. Розірвання шлюбу безумовно негативно впливає на життя дітей та ставить багато питань, які потребують вирішення. Одним з таких питань є визначення місця проживання дитини, що є критично важливим для забезпечення її стабільного розвитку та добробуту. В цьому процесі особливу роль відіграють органи опіки та піклування, завдання яких полягає у забезпеченні найкращих інтересів дитини та дотриманні рівних прав батьків. Участь органів опіки та піклування у визначенні місця проживання дитини супроводжується рядом проблемних аспектів, які можуть ускладнювати процес прийняття рішень. Крім того, саме органи опіки та піклування в процесі визначення місця проживання дитини виконують функцію захисту прав та інтересів дитини, забезпечуючи об'єктивний та всебічний розгляд всіх аспектів справи.

Мета дослідження – охарактеризувати процес прийняття рішень органами опіки та піклування, оцінити ефективність їх діяльності та визначити ключові аспекти вдосконалення існуючої практики.

Стан опрацювання проблеми. Питання участі органів опіки та піклування при визначенні місця проживання дитини досліджували К.М. Аніщенко, О.О. Кучеренко, О.В. Резцова та інші.

Виклад основного матеріалу. Основні засади визначення місця проживання дитини в разі розірвання шлюбу врегульовані Сімейним кодексом України (далі – СК України). В останньому встановлено особливості визначення місця проживання дитиною до десяти років, старше десяти років та з чотирнадцяти років. Зокрема, до досягнення десятирічного віку місце проживання дитини визначається за згодою батьків, після досягнення десяти років – за спільною згодою батьків та самої дитини. Якщо батьки проживають окремо, місце проживання дитини, яка досягла чотирнадцяти років, визначається нею самою [14]. З цих положень стає зрозуміло, що будь-які спори щодо визначення місця проживання дитини можливі лише відносно малолітньої особи, яка не досягла чотирнадцяти років.

Важливу роль у визначенні місця проживання дитини в разі розірвання шлюбу відіграють органи опіки та піклування, оскільки відповідно до частини 1 статті 161 СК України у випадку відсутності консенсусу між батьками щодо того, з ким із них буде проживати малолітня дитина, спір між ними може вирішуватися органом опіки та піклування або судом (частини 1 статті 161 СК України) [14]. Отже, участь органів опіки та піклування при визначенні місця проживання дитини можлива у двох формах: 1) вирішення органом опіки та піклування спору про визначення місця проживання дитини; 2) надання письмового висновку органу опіки та піклування при розгляді справ судом про визначення місця проживання дитини.

Порядок розгляду справ про визначення місця проживання дитини органами опіки та піклування встановлюється Постановою Кабінету Міністрів України від 24 вересня 2008 року № 866 «Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини» (далі – Порядок) [6]. Аналіз відповідних положень Порядку дозволяє виділити певні етапи у вирішенні питання про визначення місця проживання дитини за участі органів опіки та піклування:

1. Звернення до органів опіки та піклування батьків. Здійснити таке звернення може один з батьків, подавши при цьому встановлені Порядком документи за місцем проживання (перебування) дитини.

2. Проведення органами опіки та піклування бесіди з батьками та складання акту обстеження умов проживання дитини. Цей етап є найбільш відповідальним. У Порядку встановлені критерії, які повинні бути враховані службою у справах дітей:

По-перше, ставлення батьків до виконання батьківських обов'язків. Оцінці підлягають, на наш погляд, здатність батьків забезпечити дитину житлом, їжею, одягом та медичним доглядом, створити для неї стабільне психологічно-емоційне середовище, атмосферу підтримки та довіри, участь батьків у вихованні та допомога у навчально-освітньому процесі.

По-друге, особиста прихильність дитини до кожного з батьків. Відзначимо, що українське законодавство та міжнародні стандарти у сфері захисту прав дитини, зокрема ті, які закріплені в Конвенції про права дитини від 20.11.1989 року [3] та Європейській конвенції про здійснення прав дітей від 25.01.1996 року [2] містять положення, відповідно, до яких дитина, яка може висловити свою думку, має бути вислухана при вирішенні між батьками, іншими особами спору щодо її виховання, місця проживання, у тому числі при вирішенні спору про позбавлення батьківських прав, поновлення батьківських прав, а також спору щодо управління її майном [2]. Дитина, яка внутрішнім законодавством визнається такою, що має достатній рівень розуміння, під час розгляду судовим органом справи, що стосується її, наділяється правами: отримувати всю відповідну інформацію; отримувати консультацію та мати можливість висловлювати свої думки; клопотати про призначення спеціального представника під час розгляду судовим органом справ, бути поінформованою про можливі наслідки реалізації своїх думок та про можливі наслідки будь-якого рішення [2].

Питання віку дитини при її опитуванні розглядав Верховний Суд у постанові від 25 березня 2019 року у справі № 165/2240/16-ц (провадження № 61-29942св18) та зауважив, що при вирішенні питань, які стосуються її життя, дитині, здатній сформулювати власні погляди, має бути забезпечено право вільно висловлювати ці погляди з усіх питань, що її стосуються, причому поглядам дитини надається належна увага згідно з її віком і зрілістю [6].

По-третє, стан здоров'я дитини. Оцінюється здатність батьків забезпечити необхідний медичний догляд та лікування дитини, а також наявність сприятливих умов для психічного розвитку та благополуччя дитини.

По-четверте, інші обставини, що мають істотне значення. До інших обставин, що мають істотне значення, можна віднести, зокрема: особисті якості батьків; відносини, які існують між кожним із батьків і дитиною (як виконують батьки свої батьківські обов'язки стосовно дитини, як враховують її інтереси, чи є взаєморозуміння між кожним із батьків і дитиною); можливість створення дитині умов для виховання і розвитку [10].

До них, на нашу думку, також можна віднести, наприклад, матеріальне становище та соціальне оточення. При цьому Верховний Суд у одній із справ підкреслив, що матеріально-побутове забезпечення батьків ураховується, проте не є визначальним, а оцінюється в сукупності з іншими критеріями, зокрема, ставленням батьків до виконання своїх батьківських обов'язків, у тому числі обов'язків щодо виховання дитини, особистою прихильністю дитини до кожного з них, віком дитини, а також з огляду на найкраще забезпечення інтересів дитини [8].

Також потрібно встановити відсутність негативних факторів. Місце проживання дитини не може бути визначене з тим із батьків, який не має самостійного доходу, зловживає спиртними напоями або вживає наркотичні засоби, своєю поведінкою може зашкодити здоров'ю та розвитку дитини. Наявність або відсутність таких фактів може бути встановлено лише під час обстеження умов, у яких проживає дитина, бесіди з батьками, іншими членами родини.

О. Кучеренко підкреслює, що останнім часом збільшується кількість випадків, у яких суд визнає, що батьки не можуть забезпечити належного виховання дитини, і постановляє рішення про передачу дитини на опікування органів опіки і піклування. Таких заходів суд вживає, як правило, тоді, коли члени подружжя, які розлучаються, вели аморальний спосіб життя, не займались вихованням дітей, тому залишення неповнолітніх з одним із батьків несумісне з інтересами дітей [4, с. 45].

3. Прийняття рішення органами опіки та піклування відбувається на підставі аналізу умов та врахування думки дитини та формується у вигляді висновку.

Окремо хотілося б звернути увагу на дві ключові засади, якими повинні керуватися органи опіки та піклування при визначенні місця проживання дитини: по-перше, забезпечення якнайкращих інтересів дитини, по-друге, рівності прав батьків у вихованні дитини. Головною метою будь-якого рішення, пов'язаного з дітьми, є забезпечення якнайкращих інтересів дитини. При визначенні основних інтересів дитини у кожному конкретному випадку необхідно враховувати дві умови: по-перше, у якнайкращих інтересах дитини буде збереження її зв'язків із сім'єю, крім випадків, коли сім'я виявляється особливо непридатною або явно неблагополучною; по-друге, у якнайкращих інтересах дитини буде забезпечення її розвитку у безпечному, спокійному та стійкому середовищі, що не є неблагополучним [13].

Обидва батьки мають рівні права та обов'язки щодо виховання та догляду за дитиною. Це забезпечує справедливий розподіл обов'язків та підтримує обох батьків у вихованні дитини. При цьому важливо забезпечити можливість дитині підтримувати регулярні контакти з обома батьками, якщо це не суперечить її інтересам.

К.М. Аніщенко підкреслює, що право батьків на визначення місця проживання дитини є похідним від прав дитини. При здійсненні цього права необхідно керуватися такими засадами як відсутність пріоритету інтересів батьків над інтересами дитини; переважність прав дитини; місце проживання дитини повинно відповідати стандартам адекватності та достатності (зокрема не допускається заселення однієї кімнати особами різної статі, старшими за 9 років) [1, с. 125].

При цьому підкреслимо, що Верховний Суд наголосив, на тому, що рівність прав батьків щодо дитини є похідною від прав та інтересів самої дитини на гармонійний розвиток та належне виховання, і насамперед повинні бути визначені та враховані інтереси дитини з огляду на об'єктивні обставини спору, а вже тільки потім права батьків [9].

Одним із проблемних аспектів участі органів опіки та піклування при визначенні місця проживання дитини є встановлення дійсного психоемоційного стану дитини психологом. У контексті неврегульованості чіткої процедури опитування дитини органом опіки та піклування та службою у справах дітей показовими є висновки, які викладені у постанові Верховного Суду від 17.07.2019 року (справа № 185/6994/15-ц), у яких наведено вектор того, як ця процедура має відбуватися. Так, зазначено, що під час визначення місця проживання малолітньої дитини, зважаючи на вікову категорію дитини, бесіду з останньою має проводити психолог, головним завданням якого є встановлення дійсного психоемоційного стану дитини, визначення інтересів дитини та отримання думки щодо бажання дитини проживати з одним із батьків. Крім того, Верховний Суд вказує, що коли суд бажає вислухати думку дитини аби визначити її побажання щодо проживання з одним із батьків, та при цьому не травмувати психіку дитини та уникнути тиску на неї, суд доручає органам опіки та піклування провести невимушену бесіду з дитиною в домашніх або інших комфортних для неї умовах, та повідомити суд про результати цієї бесіди [7].

Цей процес є складним і багатограним, оскільки від правильного розуміння психологічного стану дитини залежать подальші рішення, що впливають на її життя та благополуччя. Ситуація розлучення батьків є для дитини стресовою. В таких умовах дитина може демонструвати змінені або приховані емоційні реакції, що ускладнює встановлення її дійсного психоемоційного стану. Психолог має бути здатен розпізнавати ці стресові реакції та враховувати їх при формуванні висновків.

О.В. Резвова, аналізуючи судову практику з розгляду таких категорій справ як визначення місця проживання дитини, доходить висновку про наявність у судовій практиці помилкових висновків при ухваленні рішень. На її думку, до найбільш поширених помилок судів слід відносити розгляд даної категорії справ без: 1) актів обстеження умов життя дитини та батьків, наданих органом опіки та піклування (ч. 1 ст. 158 СК України); 2) відповідних висновків умов життя дитини та батьків, наданих органом опіки та піклування (ч. 1 ст. 158 СК України); 3) залучення до участі в справі органу опіки та піклування (ч. 1 ст. 161 СК України) [12, с. 128].

В умовах воєнного стану проблемним аспектом також залишається забезпечити явку дитини до суду або органу опіки і піклування за постійним довоєнним місцем проживання.

У постанові Верховного Суду у складі Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду від 11 грудня 2023 року у справі № 523/19706/19 зазначається, що тлумачення змісту зазначених приписів Сімейного кодексу України дозволяє зробити висновок, що вони не допускають виключень щодо неотримання письмового висновку органу опіки та піклування при розгляді справ, де участь органу опіки та піклування є обов'язковою, з огляду на неможливість надати такий висновок.

... Висновок владних органів містить дві складові: 1) відомості про факти, на основі яких суд встановлює наявність або відсутність обставин, що мають значення для правильного розгляду та вирішення справи; 2) рекомендацію конкретного органу про те, як необхідно з точки зору державного інтересу (захист прав та інтересів дітей) вирішити справу, тобто висновок про факти та право [11].

Висновки. Участь органів опіки та піклування при визначенні місця проживання дитини є ключовою для захисту її прав та інтересів. Важливо забезпечити об'єктивний та всебічний підхід до оцінки умов проживання дитини, враховуючи її думку та інтереси. Вдосконалення існуючої практики та законодавчої бази сприятиме більш ефективному вирішенню спорів щодо місця проживання дитини та забезпеченню її благополуччя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Аніщенко К.М. Засади визначення місця проживання дитини. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 3. С. 124–128.
2. Європейській конвенції про здійснення прав дітей від 25.01.1996 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_135#Text (дата звернення: 20.07.2024).
3. Конвенції про права дитини від 20.11.1989 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (дата звернення: 20.07.2024).
4. Кучеренко О. Особливості визначення місця проживання дитини в разі розірвання шлюбу. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 4. С. 43–46.
5. Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини: Постанова Кабінету Міністрів України від 24 вересня 2008 року № 866. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/866-2008-%D0%BF#Text> (дата звернення: 20.07.2024).
6. Постанова Верховного Суду від 25.03.2019 № 165/2240/16-ц. URL: https://verdictum.ligazakon.net/document/80950551?utm_source=jurliga.ligazakon.ua&utm_medium=news&utm_content=jl03 (дата звернення: 20.07.2024).
7. Постанова Верховного Суду від 17.07.2019 року № 185/6994/15-ц (справа № 185/6994/15-ц). URL: https://verdictum.ligazakon.net/document/83387602?utm_source=jurliga.ligazakon.ua&utm_medium=news&utm_content=jl03 (дата звернення: 20.07.2024).
8. Постанова Верховного Суду від 14 листопада 2018 року у справі № 463/3301/16-ц (провадження № 61-30050св18). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/78008148> (дата звернення: 20.07.2024).
9. Постанова Верховного Суду від 21 травня 2020 року у справі № 587/2134/17 (провадження № 61-37492св18). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89509365> (дата звернення: 20.07.2024).
10. Постанова Верховного Суду від 8 квітня 2020 року у справі № 205/1621/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88739462> (дата звернення: 20.07.2024).
11. Постанова Верховного Суду у складі Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду від 11 грудня 2023 року у справі № 523/19706/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115859340> (дата звернення: 20.07.2024).
12. Резвова О.В. Права та обов'язки батьків щодо виховання дитини в сімейному праві України: дис. ... доктора філософії: 081 «Право». Київ: Національна академія внутрішніх справ, 2021. 214 с.
13. Рішення Європейського суду з прав людини у справі *М. С. проти України* (Заява N 2091/13). URL: <https://ips.ligazakon.net/document/SOO00995> (дата звернення: 20.07.2024).
14. Сімейний кодекс України від 10 січ. 2002 р. № 2947-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> (дата звернення: 20.07.2024).